

10. Современный словарь по педагогике / [сост. Е.С. Рапацевич]. – Минск : Современное слово, 2001. – 928 с.
11. Сущенко Т.І. Педагогічний процес у позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.І. Сущенко. – К., 1985. – 56 с.
12. Шадриков В.Д. Деятельность и способности / В.Д. Шадриков. – М., 1994. – 315 с.
13. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г.И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.

БАБАКІНА О.О., МОЛЧАНЮК О.В.

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ВПЛИВОМ ЕВРИСТИЧНОЇ БЕСІДИ

У педагогічній науці сьогодні триває пошук нових ефективних шляхів удосконалення навчального процесу. Підвищення якості навчання школярів реалізується за допомогою розробки і впровадження нових педагогічних технологій і методик, а також удосконалення вже існуючих. Важливо навчити людину самостійно орієнтуватися в інформації, успішно використовувати будь-яку діяльність. Для цього необхідно формувати здатність особистості творчо, нешаблонно мислити, самостійно поповнювати свої знання, бо прогрес залежить значною мірою від інтелектуального потенціалу суспільства, освіти і науки.

До ключових проблем педагогіки, які вимагають постійного творчого аналізу та експериментальних перевірок, належить і проблема формування пізнавальної активності особистості молодшого школяра.

На перше місце у формуванні активності виходить питання виховання потреб особистості в інтелектуальному, культурному, моральному аспектах та її саморозвитку.

Таким чином, “виховання пізнавальної активності в шкільний період життя людини є основою підготовки молодого покоління до продуктивної професійної діяльності, яка сприяє науково-технічному прогресу суспільства, його соціально-економічному розвитку” [3, с. 8], тому що “активну особистість відзначає вміння ставити і розв’язувати нові проблеми, ініціатива, оригінальність мислення, протидія консерватизму, шаблону, здатність до критичного аналізу умов, фактів, підходів тощо” [5, с. 18].

Пізнавальна активність школяра є важливою умовою вдосконалення й одночасно показником ефективності навчально-виховного процесу в початковій школі, оскільки: а) стимулює розвиток особистості; б) забезпечує сприятливий мікроклімат учня в сім’ї; в) спонукає вчителів, вихователів до самоосвіти, пошуків шляхів досягнення високих результатів навчання (відбір змісту освіти, розробка технологій навчання і виховання та ін.).

Одне із важливих завдань, яке стоїть перед початковою школою, – розвиток самостійності особистості, підвищення рівня її творчого потенці-

алу – вирішується шляхом “формування пізнавальної активності, котра, з одного боку, знаходить конкретне виявлення в самостійній діяльності суб’єкта, а з іншого – активність, що стимулюється пізнавальними інтересами, визначає характер його самостійності” [6, с. 157].

Сучасна початкова школа, орієнтована на розвиток пізнавальної активності, гостро ставить перед учителем проблему вибору методів навчання. Метод евристичної бесіди, випробуваний тисячоліттями, не втрачає своєї актуальності і сьогодні, оскільки “орієнтація на здобуття учнем знань власним розумом і власними зусиллями (хай і поставлених учителем і за його активної допомоги) завжди є ефективнішим, аніж пасивне засвоєння знань та їх відтворення без глибокого усвідомлення суті” [7, с. 58].

Отже, проблема використання евристичної бесіди як методу формування пізнавальної активності учнів – багатогранна кардинальна проблема не лише дидактики, а й усього процесу виховання особистості. У розв’язанні питань формування активності – витoki багатьох інших питань: виховання потреб у знаннях; вироблення в школярів уміння навчатися, мислити; розвиток пізнавальних інтересів, самостійності, творчості; забезпечення глибини і міцності знань; визначення рівнів розумового розвитку учнів тощо.

Мета статті – висвітлення педагогічних аспектів формування пізнавальної активності молодших школярів під впливом евристичної бесіди.

Цінні думки стосовно використання методів активізації пізнавальної активності учнів знаходимо у прогресивних педагогів минулого: Я. Коменського, Ж. Руссо, К. Гельвеція, Й. Песталоцці, А. Дістервега та ін. Значний внесок у обґрунтування питань активізації особистості зробив К. Ушинський та його послідовники. Багатий досвід було накопичено у вітчизняній педагогіці 20-х рр. ХХ ст. Конкретні шляхи реалізації принципу активності були розроблені у 30-х рр. ХХ ст. П. Блонським, О. Залужним, П. Зінченко, О. Леонтєвим.

Нова хвиля теоретичних і методичних досліджень питань активізації діяльності школярів почалася з кінця 50-х рр. Плідними в цьому плані були 60 та 70-і рр. ХХ ст.

У працях педагогів, психологів і методистів знайшли глибоке обґрунтування проблеми сутності активності особистості, психологічних механізмів активності, питання активізації шляхом удосконалення методів, форм навчання; організації самостійної роботи як засобу активізації та ін. Проте недостатньо в наукових працях висвітлено питання формування активності молодших школярів у різних видах їх навчально-пізнавальної діяльності.

Аналіз педагогічного досвіду початкової школи свідчить про те, що проблема використання евристичної бесіди як методу розвитку пізнавальної активності ще не стала для переважної більшості учителів предметом спеціального дослідження.

Оскільки “пізнавальна активність особистості сприяє підвищенню якості будь-якої сфери діяльності” [11, с. 5], на її формування впливають

різноманітні об'єктивні і суб'єктивні фактори. Ці впливи ефективні, якщо вони інтегруються із об'єктивної в суб'єктивну сферу. Тому необхідним є цілісний підхід як до вивчення феномену евристичної бесіди як методу формування пізнавальної активності учнів, так і її формування в початковій школі, що й визначає актуальність дослідження проблеми.

Як свідчать дослідження, не можна вирішувати успішно питання навчання без організації оволодіння учнями уміннями мислити.

Евристична бесіда як метод розвитку пізнавальної активності нараховує вже кілька тисячоліть, вперше він увійшов в ужиток як “сократична бесіда”, він імені славетного філософа Сократа, що вів з учнями філософські бесіди, які мали на меті з'ясування істини не прямим повідомленням, а власним розумом учня.

Отже, евристична бесіда, родоначальником якої вважають давньогрецького філософа Сократа, пройшла довгий і складний шлях розвитку. Такі положення сократівського вчення, як самостійність співрозмовника в пошуках істини, рух до істини через діалектичну боротьбу думок за допомогою запитань, використання у відповідях знань із життєвого досвіду, спрямовувальна роль того, хто веде бесіду, – збереглися у сучасній педагогіці.

Організація навчання у початковій школі залежить як від обсягу та змісту навчального матеріалу, так і від правильного вибору методів його викладання.

На сучасному етапі розвитку шкільної практики розроблені і широко використовуються різноманітні методи навчання, які за найбільш суттєвими ознаками класифікують на певні групи. Слід зазначити, що в сучасній дидактиці виділяють кілька класифікацій методів. Найбільш важливими серед них вважаються: 1) за джерелами знань і зв'язком діяльності вчителя і учня; 2) за характером дидактичних завдань; 3) за рівнем пізнавальної самодіяльності учнів.

Бесіда як метод навчання є діалогом між учителем і учнем, який підпорядковується конкретній меті, цей метод широко застосовується у процесі навчання молодших школярів і має великі можливості в керуванні їхньою пізнавальною діяльністю.

Бесіда – це “складний спосіб організації пізнавальної діяльності учнів. Особливість цього методу навчання полягає у тому, що інформація відтворюється або сприймається школярами частинами, у формі запитання – відповідь” [9, с. 3]. Якщо “поза увагою дітей залишається хоч одна частина змісту, знання стають фрагментарними, втрачається їхня сутність, у дітей зникає інтерес і бажання працювати” [10, с. 30].

У дидактиці визначено такі функції методу бесіди:

– створення психологічної установки на засвоєння нового матеріалу, мотивація пізнавальної діяльності учнів під час вивчення певної теми, постановка перед учнями проблемної ситуації;

– розкриття змісту фактичного матеріалу; опис певного об'єкта, повідомлення про події, явища;

- розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків між предметами та явищами навколишнього середовища;
- зведення знань у певну систему;
- інструктування учнів щодо їхньої діяльності.

Широкі функції бесіди в системі навчання і виховання молодших школярів зумовлюють її місце в навчальному процесі. Бесіди можуть застосовуватися на всіх етапах навчання: під час підготовки до засвоєння нового матеріалу, у процесі його пояснення, засвоєння, застосування та узагальнення.

Бесіда – це структурний елемент (прийом) усіх інших методів. Основна її функція у цій якості – це “управління різними видами навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів” [2, с. 153].

Серед теоретиків дидактики та вчених, котрі займаються методами навчання та їх класифікацією, досі немає однозначного погляду на місце евристичної бесіди серед них. По суті, жодна з існуючих класифікацій за певним критерієм не визначає окремого місця цьому методу. Але евристична бесіда – це “метод навчання, який полягає в тому, що вчитель вдало поставленими запитаннями (інколи навідними) спонукає учнів самостійно на основі їх знань, уявлень, життєвого досвіду, спостережень приходити до певних висновків, формулювати поняття і правила” [2, с. 262].

Дидактична суть евристичної бесіди як методу полягає в тому, що “цей метод навчання передбачає розмову вчителя з учнями, організується за допомогою продуманої системи запитань і передбачає не пряме повідомлення знань учням, а їх власне знаходження зв'язків із уже відомим і виведенням закономірностей” [3, с. 9].

Схема динаміки інформації в процесі евристичної бесіди має такий вигляд: вчитель → учні → вчитель → учні.

Зі схеми бачимо, що постановка запитань не є прерогативою тільки вчителя, учні також можуть ставити запитання, потрібні їм для осмислення матеріалу.

У процесі застосування евристичної бесіди вчитель уміло поставленими запитаннями спрямовує думку учнів на розуміння ними суті виучуваного матеріалу. Розумову роботу, яку при цьому виконують учні, можна розглядати в такій послідовності:

- перед учнями ставиться проблема, питання, предмет для спостереження, порівняння, що примушує їх мислити, дає поштовх думці;
- аналізуються різні відповіді, висловлені при розгляді питання, відкидаються неправильні, доповнюються або уточнюються неповні й неточні, виводиться правильна відповідь;
- устанавлюються логічні зв'язки між окремими положеннями, виводяться висновки й узагальнення, устанавлюється система нових знань [5, с. 18].

Отже, від постановки питання, досліду, спостереження, вчитель в евристичній бесіді веде учнів до порівняння і зіставлення, аналізу і синтезу,

знаходження правильної відповіді і, нарешті, до встановлення логічних зв'язків, виведення висновків і узагальнень.

Існує кілька різновидів методу бесіди, тому потрібно чітко виокремити місце евристичної бесіди серед них. Типовими для початкового навчання є такі види бесід: евристична, репродуктивна, узагальнювальна, контрольна-корекційна, аналітико-синтетична.

Орієнтовна структура евристичної бесіди, основні етапи її використання на уроках в початкових класах такі:

1. Актуалізація опорних знань.
2. Створення проблемно-пошукових ситуацій.
3. Спонування учнів висловити припущення про вирішення проблеми.
4. Вимога довести свою точку зору.
5. Спрямування розумової діяльності учнів, коректування відповідей.
6. Узагальнення і систематизація знань.

Вказана структура евристичної бесіди не є щось незмінне, раз і назавжди дане, необхідно творчо підходити до підготовки і проведення евристичної бесіди. Характер елементів структури визначається завданнями, які постійно слід вирішувати на уроці.

Важливе місце в підвищенні ефективності методу евристичної бесіди займає знання її функцій. Оскільки евристична бесіда – один із методів навчання, то їй притаманні функції, які властиві взагалі методам навчання: освітня, розвивальна, виховна, мотиваційна та ін. Крім того, для методу евристичної бесіди характерною є комунікативна функція. Вона виявляється в тому, що “учні завдяки діалогу, який застосовується вчителем на уроці, виробляють практичні вміння користуватися усним мовленням у спілкуванні з людьми” [1, с. 39].

Комунікативна функція “сприяє формуванню таких навичок, як тактовність у спілкуванні, вміння лаконічно спитати, точно відповісти, ясно і дохідливо висловити свою думку, вміння вислухати уважно іншого, правильно реагувати в ході бесіди на висловлену точку зору, не компрометуючи при цьому співрозмовника, не принижуючи його честі й гідності своїми запитаннями, доповненнями, даючи простір для нормального і спокійного проходження діалогу” [4, с. 30].

Комунікативна функція виявляє себе також в умінні оперативно, швидко зрозуміти опонентів, і якщо потрібно, то стати на шлях дискусії, висловити своє позитивне або ж негативне ставлення до питання, яке обговорювалось, зайняти принципову позицію, вміти відстояти свою точку зору, налагодити контакт з іншими, сторонніми людьми, якщо того вимагають обставини.

Основними показниками успішного застосування методу бесіди є правильне, усвідомлене відтворення учнями усвідомленої інформації, наступне її розпізнавання і часткове застосування.

Щоб поліпшити сприймання слухової інформації, доцільно використовувати різні способи фіксації уваги на прослуханому, залежно від мети повідомлення.

У молодших класах можна часто спостерігати, як на початку бесіди діти починають активно працювати. Вони прагнуть відповідати. На кожне із запитань один із учнів дає відповідь. Здається, всі захоплені роботою, але швидко частина дітей втрачає інтерес до неї. Вони “губляться” у процесі бесіди. Це відбувається з різних причин: не зрозуміли зміст наступного запитання, швидко не змогли дати відповідь на попереднє або усвідомити відповідь товариша тощо. Такі діти втратили взаємозв’язок між частинами бесіди. Основна причина такого стану полягає в тому, що вчитель не стежив за роботою усього класу, а задовольнився лише відповіддю одного учня.

Запитання, які становлять бесіду, бувають різними за характером:

а) репродуктивно-мнемічні – активізують пам’ять і спонукають до відтворення раніше здобутих знань і вмінь;

б) репродуктивно-пізнавальні – стимулюють репродуктивну пізнавальну діяльність, результатом якої є здобуття готових знань з різних джерел: підручників, засобів наочності, спостережень тощо;

в) продуктивно-пізнавальні – відповіді на такі запитання отримуються в результаті здійснення операцій логічного мислення з уже відомими знаннями або під час вирішення проблеми.

У кожного з цих видів є свої істотні ознаки, які обов’язково має враховувати учитель, оскільки вони впливають на зміст запитань, структуру бесіди (включення різних прийомів і засобів навчання), її хід і результативність.

Під час евристичної бесіди доцільно застосовувати запитання різного змісту, а саме: на встановлення причинно-наслідкових та інших зв’язків; на порівняння і протиставлення; спрямовані на проведення аналізу, синтезу, доведення, виведення висновків і узагальнень; спрямовані на використання особистого досвіду, спостережень учнів, виявлення їх ставлення до оточуючого; на відтворення деяких знань учнів, що стають основою для засвоєння нового матеріалу.

Евристична бесіда – це спосіб організації творчої діяльності школярів через вирішення проблеми у співпраці з вчителем. Тому функція вчителя в цій бесіді полягає не тільки у постановці системи запитань, управлінні пошуком нових знань і способів діяльності, але й у показі способу отримання відповідей на ті запитання-підпроблеми, на які учні не можуть відшукати відповідь самостійно.

Однак учителям слід добре пам’ятати, що “вибір евристичної бесіди здійснюється за визначеними критеріями: відповідністю змісту та загальної і локальної готовності учнів” [8, с. 51].

Готуючись до проведення евристичної бесіди у початковій школі, учителі мають усвідомлювати: на якому етапі уроку вона розгортатиметься; рівень знань учнів, їх попередній досвід з проблеми, яка розглядається; спостереження, які можуть бути використані в бесіді; мету бесіди та висновки, “відкриття”, до яких слід підвести учнів; основні запитання за темою бесіди.

Евристична бесіда є двостороннім процесом у тому розумінні, що в ній активну участь беруть і вчитель, і учні, тому вона успішно проходить-ме в тому разі, якщо до неї готуватимуться не тільки учителі, а й учні. Можна запропонувати учням запитання для попереднього продумування.

Учителі-практики з метою надання евристичній бесіді ще більшої життєвості, предметності застосовують такі методичні прийоми:

- ставлять учням запитання, які виявляють уміння застосовувати набуті знання на практиці;
- широко застосовують наочність, досліди і пошукові ситуації, розбір конкретних прикладів;
- заохочують висловлювання учнів, організують їх спостереження;
- пропонують учням аргументувати свої відповіді власними прикладами з життя, практики, досвіду;
- пропонують учням пояснювати, як вони дійшли до певної відповіді, чому вони так вважають, щоб запобігти формалізму.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що, здійснюючи активізацію пізнавальної діяльності молодших школярів у процесі використання евристичної бесіди, необхідно дотримуватись таких педагогічних умов:

- реалізація принципу організації успіху в учінні кожної дитини;
- створення умов для самореалізації дитини її особистісних здібностей у навчанні;
- організація пізнавальної діяльності учнів, за якої навчальний матеріал став би предметом активних розумових і практичних дій кожного, створення ситуацій, у яких діти самостійно формулюють мету діяльності;
- організація проблемно-пошукової діяльності, яка завчасно має бути спланованою відповідно до групової диференціації учнів, а проблема – усвідомлена кожним учнем;
- створення ситуацій, у яких би діти самі відчували потребу в порадах і допомозі з боку вчителя.

Висновки. На основі аналізу відповідної психолого-педагогічної і методичної літератури та шкільної практики ми дійшли висновку, що використання евристичної бесіди як засобу формування пізнавальної активності молодших школярів буде досить ефективним за умови побудови цього процесу на таких педагогічних засадах:

- використання цікавих пізнавальних матеріалів з урахуванням потреб та інтересів молодших школярів;
- використання системи пізнавальних завдань і вправ із використанням проблемно-пошукових методів навчання;
- забезпечення емоційно-позитивних умов для засвоєння знань.

Ми розкрили далеко не всі педагогічні аспекти формування пізнавальної активності молодших школярів у результаті застосування евристичної бесіди, подальші дослідження плануємо спрямувати на вивчення інших досягнень учених як у зазначеному дискурсі, так і в поширенні власних розробок щодо практичного впровадження теоретичних досягнень проблеми дослідження.

Література

1. Активизация познавательной деятельности учащихся общеобразовательных школ / [под ред. Д.Б. Богоявленской]. – М. : Просвещение, 1976. – 117 с.
2. Байбара Н.П. Методика викладання природознавства у початкових класах / Н.П. Байбара. – К. : Освіта, 2001. – 424 с.
3. Балаєва Н.І. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках у початкових класах / Н.І. Балаєва // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 278. – С. 8–10.
4. Варзацька Л.О. Активізація пізнавальної діяльності учнів / Л.О. Варзацька // Рідна школа. – 1991. – № 2. – С. 28–31.
5. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 18–20.
6. Дидактика современной школы / [под ред. В.А. Онищука]. – К. : Рад. школа, 1987. – 351 с.
7. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении / Л.В. Занков. – М. : Педагогика, 1968. – 284 с.
8. Калашникова Л.И. Формирование познавательной активности школьников в процессе их общения во внеурочной деятельности / Л.И. Калашникова. – Харьков, 1986. – 153 с.
9. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання. Розвиток комунікативних і мовних умінь / Л. Кратасюк // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 2–11.
10. Лингарт Й. Модель активного социального учения / Й. Лингарт, И. Перлаки // Вопросы психологии. – 1977. – № 6. – С. 30.
11. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1982. – № 4. – С. 5–17.

БАБЕНКО К.П.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ МОДУЛЯ “ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАРУБІЖНИХ ВНЗ”

Орієнтація вітчизняної освіти на творче осмислення кращих здобутків зарубіжних освітянських систем зумовлює ознайомлення майбутніх фахівців зі станом і тенденціями змін європейської й світової освіти. З огляду на це при вивченні дисципліни “Методика викладання у вищій школі” дуже важливою видається самостійна робота магістрів.

Проблема полягає в тому, що при опрацюванні модуля “Організація навчального процесу в зарубіжних ВНЗ” магістри не орієнтуються в наукових поняттях та закономірностях розвитку світової освітньої системи. Значно знижує підготовку магістрів недостатня кількість необхідної навчальної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених вивченню досвіду зарубіжної освіти, дає змогу виокремити такі аспекти, яким при підготовці майбутніх фахівців не приділяється належної уваги. Це освіта майбутніх педагогів, питання про перепідготовку педагогічних працівників. Цим зумовлена актуальність цієї статті. Увага слухачів магістратури акцентується на педагогічній освіті працівників навчальних закладів, на спеціалізації післядипломної педагогічної освіти. Пошуки активних методів навчання у закладах вищої освіти зарубіжжя також стануть у пригоді магіст-